

תקשורת ומלחמה – סיפור אהבה? סתירות, דילמות והצעות שיפור¹

דב שנער

עיתונאים קרואטיים לסיקור המלחמה בסרביה, בקרואטיה ובבוסניה כדי להצדיק ולהקנות לגיטימיות לפשעי מלחמה.⁸

התנהגות, עמדות וגישות של המדיה

הביקורת המקצועית והמחקר האקדמי על סיקור מלחמות מספקים מידע על היבטים מוסדיים, ארגוניים, אישיים ומקצועיים בהעדפת המלחמה בתקשורת. דני שכטר (Schechter) הציע ניתוח כלכלי-פוליטי ביקורתי של העדפה זו באמצעי תקשורת אמריקניים בפלישה לעיראק.⁹ רוֹנָה אוטוסן (Ottosen) סבר כי "מעניין לראות כיצד, שנה לאחר תחילת הלחימה בעיראק, הניו יורק טיימס והושינגטון פוסט התנצלו לפני קוראיהם על שהטעו אותם וקיבלו על עצמם אחריות לחלקם בהכנות למלחמה".¹⁰

טענה כללית יותר היא שההבדלים בין אירועי המלחמה לבין ייצוגה בתקשורת שינו את דרכי הלחימה ואת הדרכים שבהן מספרים סיפורי מלחמה: ניהול המידע (information management) התפתח עם התפתחות טכנולוגיות תקשורת ממוחשבות. אלה שינו את אמצעי הלחימה וכוכבי תקשורת הפכו מלחמה לבידור.¹¹ נטיית התקשורת להסית ולהתסיס היא ממד נוסף של תמונה זו.¹² במישור העיתונאי המקצועי נכללות ידיעות כמו אלה שפורסמו ב־*Belgrade Southeast* ב־10 בנואר 2012, על הודעת משרד התובע בבלגרד כי יוגשו תביעות צפויות נגד עיתונאים האחראים להסתת לפשעי מלחמה ביוגוסלביה לשעבר בשנות התשעים. באותו תאריך פרסם אותו עיתון את טענת התובע בבלגרד שהתעמולה במדיה ביוגוסלביה לשעבר שימשה הקדמה לסכסוך שהתפתח לאחר מכן. בורקהרד בלסי (Bläsi) ניתח אילוצים מוסדיים ומקצועיים המשפיעים על עיתונאים בסיקור סכסוכים, כגון אמצעי תקשורת, סיקור במקום ובזמן התרחשות האירועים, תכונות אישיות של כתבים, האקלים הפוליטי, וכן שדולות וקהלים בשלבי סכסוך שונים.¹³ על יסוד ראיונות עם עיתונאים גרמנים שסיקרו סכסוכים במפרץ, במדינות הבלקן, בצ'צ'ניה, ברואנדה, בליבריה, באינדונסיה, באפגניסטאן, בעיראק ובין ישראל לפלסטינים, הוא טען כי ייתכן ששיפור איכות הסיקור של שלבים אלימים בסכסוכים אפשרי על ידי מאמץ לסיקור מדויק יותר של שלבים הקודמים לאלימות. המחקרים מציגים סוגים ודרגות שונים של מעורבות התקשורת בסכסוכים.

התקשורת אוהבת מלחמה²

העיתונות, הרדיו והטלוויזיה נמשכים לסיקור מלחמה באופן מסורתי.³ דוגמה היסטורית לכך היא שלפני פרוץ המלחמה בין ארצות הברית לספרד על השליטה בקובה ב־1898, נשלח פרדריק רמינגטון מטעם העיתון *New York Journal* אל האי. הוא שהה ימים אחדים בהוונה, וכשלא הבחין בסימני מלחמה שלח מברק למעסיקו: "לא תהיה מלחמה, מבקש לחזור לניו יורק". המעסיק, איל העיתונות ויליאם רנדולף הרסט, השיב במברק: "בקשתך נדחית. הישאר במקומך. אתה תספק את הסיקור, אני אדאג למלחמה". בלי להתייחס לספקות בדבר דיוקו של סיפור זה, הוא מדגים את עניינם של אמצעי תקשורת במלחמה. כך, בהתאם לסגנון הסנסציוני של כל עיתוני הרסט – הראשונים שכונו "עיתונות צהובה" – הם פרסמו סיקור אגרסיבי, האשימו את הספרדים בהטבעה מסתורית של אניית המלחמה האמריקנית "מיין" בנמל הוונה, בעיניים ובאונס. כיום מקובל לחשוב שטביעת ה"מיין" נגרמה משרפה שפרצה באחד מדוודיה. למרות זאת, גרסת עיתוני הרסט, יחד עם הפצת סיפורי זוועה, עזרו להשפיע על דעת הקהל וללחוץ על הנשיא מקינלי להיכנס למלחמה שממנה ביקש להימנע.⁴ הספרות המאוחרת יותר מצביעה על מגמה דומה של פעילות התקשורת במלחמות העולם הראשונה והשנייה, בסכסוכים בדרום-מזרח אסיה, במזרח התיכון, במפרץ, בבלקנים, בצ'צ'ניה, באפגניסטאן, באפריקה ובאמריקה הלטינית.⁵

בעת הטבח ברואנדה ב־1994 הפכה תחנת השידור Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM) לסמל ההסתה לשנאה ולאלימות בארץ זו. התחנה הופעלה בידי ממשלת הרוב של שבט הוטו וההאזנה לה הייתה נרחבת. שדריה קראו בגלוי להשמדת שבט המיעוט טוטסי, ויצרו אקלים של שנאה שעודד הרג בממדים של השמדת עם. ההאזנה והצפייה בשידורי התחנה שימשו לעורר אלימות אזרחית מאורגנת. לפחות עשרה אחוזים מהאזרחים השתתפו במעשי אלימות, ואפשר לייחס לשידורי ההסתה כ־50,000 מקרי מוות.⁶ גם ביוגוסלביה לשעבר, במהלך המשבר האתני והדתי של שנות התשעים, הפיצו ערוצי התקשורת העיקריים בסרביה תעמולה לאומנית בהשראת ממשלת מילוסביץ ועודדו עמדות ומעשים אלימים מצד אזרחים סרביים נגד מיעוטים יריבים.⁷ באופן דומה שימש שיח של אלימות

וסכסוכים רב צדדיים זוכים לערך חדשותי פחות. המסגור האתנוצנטרי מתמקד ב"אמונות שלנו", "הסבל שלנו", "הברוטליות שלהם..." ולא ב"אמונות שלהם", "הסבל שלהם" ו"הברוטליות שלנו".¹⁹ סיקור כזה מבוקר בשל השפעתו על הקהיית רגישות הקהל (de-sensitizing) לפרטים המכוערים של מלחמה, בשל העירוב של עובדות ודעות ובשל ההתעלמות מהקשרים. כך הופכת המדיה לבמת בידור יותר מאשר למכשיר לחיפוש ואספקת מידע.²⁰

יתר על כן, בשנים האחרונות מחזק סיקור המלחמות את המעמד הציבורי של אמצעי תקשורת ועיתונאים והופך אותם לשחקנים ישירים ביחסים בין-לאומיים: הם מחליפים מידע עם קובעי מדיניות ושחקני שדה אחרים, מציעים ערוצי שיח למנהיגים בעת סכסוכים ולעתים קרובות מתעלמים מההבחנה בין סיקור, להשתתפות ולתיווך. תרבות המדיה הנוצרת בנסיבות אלה נוטה להדגיש יריבות בין גופים, אלימות גלויה, וכמו בספורט קבוצתי היא מבליטה עמדות של "אנחנו נגדם", אירועים ותוצאות נראים לעין, מנצחים ומפסידים, ולא תהליכים ארוכים ומורכבים. תרבות זו מקלה על רשויות כמו הצבא לערוך מניפולציה בתקשורת.²¹ עם זאת, אין להתעלם מניסיונות התקוממות נגד מניפולציה מסוג זה. כך, מתוך תסכול מיחס הפנטגון לתקשורת במלחמת המפרץ, ביצעו כתב הסייביאס בוב סיימון וצוותו "גיחות" בלתי מאושרות ממרכז התקשורת בדהראן אל החזית במדבר. למרות העובדה שנפלו בשבי העיראקי ובילו ארבעים יום בכלא בבגדאד,²² אירוע זה מדגים ניסיונות מקצועיים לעמוד בלחצים ישירים ועקיפים המופעלים על עיתונאים.

בהקשר זה מצביעים חוקרים על מגמה חדשה של "עיתונאות הקשרית" (contextual journalism) בחלק מהתקשורת המסורתית ובזו החדשה.²³ דוגמה מעניינת היא סרט התעודה עטור הפרסים חיים יקרים שיצר ב־2010 איש הטלוויזיה שלומי אלדר, ובו סיפר על המאמצים להוציא ילד פלסטיני מעזה בזמן מבצע "עופרת יצוקה" בחורף 2008-2009 כדי להעניק לו טיפול מציל חיים בבית חולים ישראלי. הסרט התחמק ממלחמת התעמולה ומדילמות, מהעמדות הקיצוניות והגישה בו אנושית, החסרה בדרך כלל בסיקור מלחמה.²⁴ השאלה היא, כמובן, אם דוגמאות מעטות אלה אינן היוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

הקשרים והשפעות פוליטיים

אין זה מפתיע שהקשרים והשפעות פוליטיים קיימים בעת שלום ובעת מלחמה הן במשטרים טוטליטריים והן בחברות דמוקרטיות. ברור כי משטרים מהסוג הראשון מפקחים ישירות על התקשורת, אבל הטיה והשפעה קיימות גם במשטרים דמוקרטיים. ב־2005 הודה הבית הלבן במעורבות ובהפקת סרטי וידאו שנועדו להיראות כסיקור חדשות בלתי תלוי שהופץ לערוצי תקשורת. באפריל 2008 פרסם הצני יורק טיימס תכנית של משרד ההגנה האמריקני מ־2002, להפעלת קציני צבא בדימוס כדי "לשתול" בתקשורת מידע רצוי לממשל. הם הוצגו כמומחים בלתי תלויים, אבל התדריכים שקיבלו לפני הופעתיהם לאהבו או לידעת הציבור.²⁵ באווירת ההתפתחויות בעולם התקשורת וברוחו של ויליאם רנדולף הרסט, העסיק הממשל האמריקני ב־2012 חברה פרטית לפיתוח תוכנות, לייצור מידע מזויף שזרם כביכול ברשתות חברתיות כדי לכוון את דעת הקהל ולהפיץ תעמולה באתרים פופולריים.²⁶ ביקורת דומה נמתחת על יחסי הממשל עם התקשורת בבריטניה.²⁷

(א) מעורבות פרו־אקטיבית, כגון זו של הרסט ותחנת השידור אלף הגבעות ברואנדה.

(ב) "הסכמה שקטה" עם רשויות ממשלתיות, כמו בטבח מי ליי ב־1968, שסוקר מווייטנאם בידי העיתונאי העצמאי סימור הרש, אבל לא ברשתות התקשורת הגדולות, אף שהן היו מודעות לאירוע.¹⁴

(ג) שיתוף פעולה גלוי של המדיה עם סוכנויות ממשלתיות, כמו במתאמים שנמצאו בין אי דיוקים בקרב קהלים בתפיסת המלחמה בעיראק, לבין תמיכתם במלחמה ומקור המידע העיקרי שלהם. למשל, הצופים ברשת Fox, שתמכה בממשל, חשפו יותר חוסר ידע על המלחמה בעיראק ותמיכה רבה יותר בה.¹⁵

(ד) יחסים חוזיים בין כתבים וערוצי תקשורת עם ממשלות וצבאות, המאפשרים לעיתונאים שהות בקרב הכוחות הלוחמים והגנה אישית באירועי מלחמה תמורת סיקור "הוגן", המוגדר באופן עמום (embedding).

אפשר להניח כי צפויים שינויים באופי הסיקור של מלחמות בעקבות התחזקות המגמות של מלחמה אסימטרית.¹⁶ צבאות חזקים ומשוכללים וכתבים שבאופן מסורתי נהגו ללוותם בשדה הקרב מוצאים עצמם מוחלשים, מאוימים ולעתים חסרי אונים מול ארגונים וקבוצות אידאולוגיים, אתניים, דתיים ואחרים חמושים, בעלי כוח משיכה, שאינם בוחלים בטכניקות של טרור עממי. קשיי הסיקור בהתנגשויות של ישראל עם חיזבאללה וחמאס, של המערב עם החליפות האסלאמית ושל צבא אוקראינה עם בדלנים רוסים מדגימים מגמה זו. המחקר על סיקור מלחמות כאלה עדיין מועט, אבל אפשר להניח שהוא יתפתח במהרה לנוכח אירועי המלחמה בשני העשורים הראשונים במאה העשרים ואחת ושינוי ההתייחסות לעיתונאים ממסקרים לגיטימיים ליעדי פגיעה.¹⁷

מדוע זה כך?

סביבות מקצועיות, הקשרים פוליטיים ואילוצים כלכליים מספקים הסברים אחדים לעמדות התקשורת ולהתנהגותה בסיקור סכסוכים ומלחמות.

סביבות מקצועיות

סיקור סכסוכים זוכה למקום מכובד בין הנושאים המועדפים בתרבות התקשורת, בין היתר מפני שהנושא משמש כמקור ליוקרה מקצועית ובגלל פתיחותו לשיח בעל ערך חדשותי. שני הגורמים מעודדים עיתונאים להבנות את המציאות בצבעים וניגודים עזים, ברגשות חזקים ובתחושות של מתח. גם הדגשים על תהילה וגבורה מספקים דרישות של "ערך חדשותי".¹⁸ מחקר בנושא קבע שהערכים החדשותיים המקובלים נטועים בעומק רב כל כך בסיקור סכסוכים עד כי בהתקרב סימני שלום העיתונאים חשים שעליהם לעזוב את המקום ולעבור למשבר הבא. ערכים חדשותיים אלה כוללים נורמות "מקודשות" המכתיבות מסגור שמדגיש מיידיות, דרמה, פשטות ואתנוצנטריות. מסגור מיידי מבליט אירועים ופעולות בעת התרחשותם ולא תהליכים ומדיניות ארוכי טווח. מסגור ה"דרמה" דורש אלימות, משבר, סכסוך, קיצוניות, סכנות, התנגשויות פנימיות והתקדמות מוחשית, יותר מאשר רגיעה, היעדר משבר, שיתוף פעולה, מתינות, הזדמנויות, קונסנזוס פנימי והתקדמות מדורגת. מסגור הפשטות מעדיף דעות, תדמיות, אישיות מרכזיות וסכסוכים דו־צדדיים. אידאולוגיות, טקסטים, מוסדות

התקשורתית. אחד מוויקי כתבי המלחמה במאה העשרים, הבלגי ז'אן פול מרתוז (Jean-Paul Marthoz), ציטט: "העולם [...] מצטמצם לממדי כפר; כל האנשים נאלצים לחשוב [...] על יסוד מידע בלתי שלם ומעט מדי זמן לקליטתו", והוסיף: "משפט זה אינו מכוון לאפקט ה-CNN אלא להשפעת הופעת הטלגרף; הוא פורסם ב-1889".³⁷ במחקר אחר נטען כי "השינויים הטכנולוגיים הם כל כך מהירים ומקיפים [...] עד שעיתונאים וחוקרים עסוקים ברדיפה אחריהם מבלי שיהיה להם זמן להבנת דרישותיהם מהמקצוע".³⁸ אכן, סגנון "החדשות המתגלגלות" בנוסח CNN, שידורי לוויין ישירים והזמינות המיידית של חומרי שידור, מפתים להפיצם לפני בדיקת אמיתותם, משמעותם והשלכותיהם. בגלל התחרות המתמדת עם עמיתים והדרישות של עורכיהם, לעתים קרובות הכתבים מעבירים מידע ללא בדיקה צולבת, מחשש שעמיתיהם יקדימו אותם.³⁹ דילמה זו מצויה גם בתקשורת היוונית והתורכית: "כשמתחרה שלי מקבל סיפור, איך אוכל אני לוותר עליו? אני יודע שהסיפור חד-צדדי וייתכן שאיננו אמת, אבל אין לי זמן לבדוק את המקורות".⁴⁰ בהקשר זה חשוב להזכיר ממד חסר בהתייחסות המקובלת לאתיקה התקשורתית: "העיתונאי הבודד היה עד כה במרכזן של כל תקנות האתיקה במדינה. אבל העיתונאי הבודד פועל במסגרת ארגונים לאומיים ובין-לאומיים [...] יש לטפל באתיקה התקשורתית לא רק במישור המקצועי האישי אבל גם בארגוני [...] אתיקה ללא מסגרות התייחסות וכללי פיקוח מוסדיים אינה יותר מאשר תקווה תמימה".⁴¹

(ד) בין טווחי זיכרון קצרים לארוכים. זיכרוןם של התקשורת ואנשיה מוגבל וקצר. על יסוד ביקורת על הסיקור של מתקפת נאט"ו בקוסובו עלתה טענה כי אורך חייהם המקצועיים של כתבי המלחמה קצר, מסורתם מועטה, והם חסרי מוטיבציה או אמצעים להורשת ידע וניסיון. מנגד, צבאות מתכננים אסטרטגיות תקשורת כשהם מתכננים מלחמה. משרדי ביטחון וצבאות במדינות רבות מקיימים תדריכים עדכניים אחרי כל אירוע מלחמתי. תדריכים כאלה ערוכים בהתאם לעקרונות בסיסיים, כגון הופעה של פתיחות, שקיפות ורצון לעזור; הימנעות מדיכוי או מפיקוח ישירים; צמצום, מניפולציה ולעתים הסתרה של חדשות בלתי רצויות; איזון חדשות רעות עם טובות; שימוש בשקרים רק כשבטוחים שלא יתגלו לפחות במהלך המלחמה.⁴² בהקשר זה ראוי לתהות מהן ההשלכות והגילויים הצפויים כתוצאה מהנגישות הגוברת לחומרי מלחמה היסטוריים המתאפשרת על ידי טכנולוגיות חדשות.

(ה) בין סיקור מלחמה המקובל עד סוף המאה העשרים לבין הצורך בשינוי כללי ובעקבות שינויים באופיין של המלחמות. ההתמודדות בין צבאות מאורגנים לפי כללים מסורתיים מקובלים מקבלת במהירות בעשורים האחרונים סממנים של מלחמות אסימטריות.⁴³ אף שמלחמות כאלה נערכות מאז תום מלחמת העולם השנייה (באסיה, במזרח התיכון, באפריקה ואף באירופה), הרי שבפעילות המלחמתית של השנים האחרונות בולטים שינויי התנהגות בצדדים הלוחמים והפיכת העיתונאים ליעדי לוחמה, החל בהפעלת לחץ ואיומים (כפי שנהג החמאס במבצע "צוק איתן") וכלה בעינויים והרג הנהוגים בארגון המדינה האסלאמית.

דילמות

מספר ניכר של דילמות מקצועיות ואישיות נוגע לטכניקות סיקור, לסלקטיביות של נרטיבים והקשרים, למניפולציה חיצונית ועצמית

אילוצים כלכליים

מבקרי הכלכלה הפוליטית של המדיה, מתונים ורדיקלים כאחד, מתייחסים למתאם הגבוה בין העדפת מלחמה בתקשורת לחתירה לרווחים, לרייטינג, לבלעדיות ולשליטה.²⁸ אכן, סיקור המלחמות מעניק הישגים כלכליים נאים לגופי תקשורת כגון CNN במלחמת המפרץ, אלג'זירה מאז המלחמה בעיראק, ואחרים. דוגמאות אלה מצביעות על "אימפרטיב כלכלי במדיה", הפועל יחד עם השפעות מקצועיות וטכנולוגיות.²⁹ כאמור, טעמים כלכליים קשורים גם בתופעת סיקור מלחמה כבידור. ב"מכתב לחבר" כתב ריימונד פדרמן (Federman) כי מלחמת המפרץ הייתה תכנית הבידור הטלוויזיוני הטובה ביותר באותה שנה, ואילו ז'אן בודריאר (Baudrillard) קבע באירוניה כי מלחמת המפרץ לא התרחשה כלל והייתה לא יותר מהפקה טלוויזיונית.³⁰ מצד שני, ייתכן שבהשראת המושג "הלאומיות הבנלית",³¹ יש המתייחסים לאימפרטיב הכלכלי בתקשורת כ"ברבריות" ו"בנליות" המעורבים בקטיעת שידורי חדשות המראים מוות וסבל לשם שידור פרסומת חסרת טעם למוצרי צריכה.³² לבסוף, אין להתעלם ממחקרים המצביעים על השפעה נוספת של האימפרטיב הכלכלי: הקשר בין לחצי השוק לבין הירידה בזמן המוקדש לסיקור מלחמה.³³

סביבות מקצועיות, הקשרים פוליטיים ואילוצים כלכליים, יחד עם לחצים ואמונות אישיים של עיתונאים, עורכים ומפיקים, יוצרים את הרקע לסתירות ולדילמות בסיקור מלחמה. הסתירות מתייחסות בעיקר, אך לא רק, להיבטים מוסדיים וארגוניים, והדילמות מתייחסות בעיקר להיבטים מקצועיים ואישיים.

סתירות

העדפת סכסוכים היא מרכיב מרכזי בדניא המוסדי של התקשורת. כאמור, היא מתבטאת במתאמים גבוהים של הפסיכולוגיה, התרבות, הכלכלה וטכנולוגיות בתקשורת מחד גיסא עם אלימות ומלחמה מאידך גיסא. בכוחם לעודד היווצרות סתירות, להלן כמה מהן.

(א) בין נאמנויות פטריוטיות/אתניות לבין זיקות מקצועיות. בהתייחס למדינותיהם, גוברת שייכותם הלאומית של עיתונאים על זיקתם המקצועית.³⁴ רבים מהם מתייחסים למעין "מרחב של קונסנזוס" שבו הם חשים משוחררים מהחובה לחתור לאיזון ומעדיפים להסתגר במושגי "אנחנו".³⁵

(ב) בין השליטה של העיתונות, הרדיו ובעיקר הטלוויזיה בקביעת סדר היום לבין התחרות הגוברת עם התקשורת החדשה. אמצעי התקשורת המסורתיים שלטו בקביעת סדר היום החברתי במהלך המאה העשרים, לעתים בזיקה לממשלות ותאגידים, ובמיוחד בעת מלחמה. נראה שהופעת אמצעי התקשורת המקוונים והרשתות החברתיות צמצמה שליטה זו, וקהלים נוטשים את מקורות המידע העיקריים הקודמים – עיתונים, רדיו וטלוויזיה – לטובת ערוצים מקוונים. כך משתנות דרכי קביעת סדר היום החברתי. אין עדיין נתונים החלטיים על היקפי השינוי, על המידה שערוצים מקוונים משפיעים על ההעדפה התקשורתית של סכסוך ומלחמה ועל מידת ההצלחה שאולי תהיה לממשלות, לתאגידים ולמבקריהם לכבוש את הרשת, אבל פריחת התקשורת החדשה המבוזרת והבלתי ממסדית, והחלשת המונופול של התקשורת המסורתית, הם נושאים המדאיגים אותם.³⁶

(ג) בין פיתוח טכנולוגי לבין אתיקה מקצועית. מאז ומתמיד הופעתם של פיתוחים טכנולוגיים חדשים הציבה אתגרים משמעותיים לאתיקה

וכניעה ל"פיתוי נוחות".

דיווח חלקי. חוסר הנגישות לאירועים והיעדר עדות מלאה או לפחות סבירה הם מגבלות באספקת פרטים בסיקור מלחמה, שאליהן נוספות דרישות בטיחות. דוגמאות טובות הן הפיקוח הנוקשה שמטילות רשויות אמריקניות ודרום קוריאניות על ביקורי עיתונאים, חוקרים ותיירים באזור המפורז בקו הרוחב 38; או הגבלות שמטילות הרשויות הישראליות על חשיפת אזורי פגיעה של טילים ורקטות, כמו במלחמת המפרץ, מלחמת לבנון השנייה והמבצעים בעזה בשנים 2009, 2012 ו-2014. מקורות נוספים לדיווח חלקי הם:

(א) הזרמת כמויות מידע גדולות כאשר השטח בעיתון וזמן האוויר מוגבלים, מקשים על עיתונאים לטפל בפירוט בתהליכים ובנושאים מורכבים.

(ב) ידע מוגבל על הקשרים ותרבויות של סכסוך והיעדר מוטיבציה ללמוד עליהם, גורמים לסיקור רדוקציוני ופשטני, המדגיש נושאים הנתפסים כקרובים וידועים לצרכנים.

(ג) "שיתוף פעולה מרצון או כפוי של מוסדות תקשורת ועיתונאים עם ממשלים פוליטיים וצבאיים הפך את העיתונאות הבלתי תלויה לפחות אפשרית ומקובלת [...] זה [...] מתגבר על ידי [...] מסחור החדשות [אשר] מוביל לקבלה לא ביקורתית [...] של מדיניות תקשורת רשמית".⁴⁸

(ד) הערך החדשותי הנמוך של אזורים ונושאים מסוימים מקשה על המדיה לסקר מורכבות. המקרה של דארפור (ואפריקה בכלל) מדגים ערך חדשותי נמוך מסיבות גאוגרפיות: המשבר התחיל במאס 2003, הגיע לשיאו בין ספטמבר לדצמבר של אותה שנה, והסיקור התקשורתי המשמעותי הראשון הופיע במאס 2004.⁴⁹ נזק סביבתי הנגרם במלחמה מדגים ערך חדשותי נמוך יותר מסיבות אחרות. הסביבה היא קורבן משמעותי של סיקור מלחמה. למעשה היא נעדרת מהסיקור ובהזדמנויות המעטות שבהן היא מסוקרת היא מופיעה בעמודים ובזמנים רלוונטיים פחות. הדבר נובע מהערך החדשותי הנמוך באופן מסורתי של סיקור הסביבה בכלל, מהעובדה שזהו תחום מורכב הדורש מעיתונאים ומקהלים ידע מינימלי על גורמי רקע היסטוריים, כלכליים ותרבותיים, לצד הערכה של חשיבות הנושא והשלכותיו ארוכות הטווח.⁵⁰

חוסר דיוק. אפשר להבין שמידה מסוימת של חוסר דיוק קיימת בסיקור מלחמה, אולם אין לקבלו בגלל סיבות ככניעת אמצעי תקשורת ועיתונאים ללחצים ולאילוצים ישירים, ל"פיתוי נוחות" ולחולשות אתיות. הדילמה המרכזית במובן זה היא כיצד לספק סיקור הולם בתנאים הללו.

לחצים ואילוצים ישירים נובעים מהנחיות מוסדיות וארגוניות ומלחץ חברתי. למשל, "עיתונאים יוונים ותורכים [...] חשים כחיילים בצבא הלאומי [...] עיתונאים יפוטרו ביוון ובתורכיה [...] אם יחרגו מתפיסת האינטרס הלאומי [...] החקיקה בתורכיה קובעת שאם עיתונאי מדבר נגד האינטרס הלאומי, הוא עלול לשבת בכלא. ביוון תפוטרו [...] ולא תוכל למצוא משרה אחרת [...] ולא תרצה להיות מבודד ממקורות [...] שאתה מתיידד אתם [...] ואינך רוצה להיות האיש הרע בקבוצה [...] לחץ אדיר של עמיתים בעיקר בעתות משבר [...] שלא להשמיע דעות אחרות".⁵¹ בארצות הברית הטלת ספק במדיניות הממשל הסתיימה לא אחת בהפסקת ההעסקה של כוכבי תקשורת. ב-2003 פיטרה רשת NBC את פיטר ארנט (Peter Arnett) לאחר שמתח ביקורת על מדיניות ארצות הברית במלחמה בעיראק. חודשים אחרים לאחר מכן פיטרה רשת MSNBC את השדר הבכיר פיל דונהו (Phil Donahue), אף

ולהצרת המיקוד והשיח. הצגת הדילמות הללו מיועדת לשמש בסיס למחשבה, לדיון ולמחקר. תגובות, תמיכה, הצעות שיפור, ביקורת ואי הסכמה יוכלו להעשיר בסיס זה.

שכניקות סיקור

הדילמות בנושא זה מתייחסות לשמירת "מרחק קריטי" הדרוש לסיקור הולם לעומת תלות במקורות רשמיים, למשיכה ל"סיקור שלילי" ולבעיות של נגישות ובטיחות.

תלותם של אמצעי תקשורת ועיתונאים במקורות רשמיים היא נושא נפוץ בספרות האקדמית והמקצועית על סיקור מלחמה. דוגמה לכך היא ההאשמה כי התקשורת המסורתית מתייחסת למידע המסופק על ידי מקורות רשמיים כאל עובדות ולא כאל הצגת זווית ראייה אחת מתוך כמה. תלות כזאת מביאה לכישלונה של התקשורת המסורתית בהצגת ההקשר ובעומק הדיווח. ערוצי חדשות מובילים (כגון AP, CNN וניו יורק טיימס) נוטים לפרסם מסרי ממשל, תוך סיקור מועט של דעות ומקורות אלטרנטיביים שסותרים גרסאות רשמיות.⁴⁴ עיתונאים יוונים ותורכים מתנסים בכך ש"סיקור נושאים בין-לאומיים תלוי מאוד במקורות רשמיים [...] התלות במשרדי חוץ וביטחון גדולה בהרבה מזו, למשל, של כתב לענייני סביבה, משום שהאחרון יכול להסתמך על ניסיון אישי ועדויות".⁴⁵

"סיקור שלילי", כגון התייחסות אישית, דמוניזציה או דה-הומניזציה הם נושאים נוספים לדילמות על רקע הדרישה המקצועית הנורמטיבית לאי משוא פנים. דוגמאות טובות הם דיווחי מחקר על טכניקות כאלה במהפכה ברומניה ובמלחמת המפרץ ודיווחים על תפקוד רדיו אלף הגבעות ברואנדה. הם נתמכים בהצהרתו של התובע הראשי הסרבי לעניין פשעי המלחמה, כי "רוב אמצעי התקשורת המקומיים במשך שלטונו של מילוסביץ' היו חלק ממכונת המלחמה", שיעדיהם התעמולתיים היו "לערוך דה-הומניזציה של יריביהם, שגבלו לעתים באיומים על חייהם", ובדבריה של מומחית התעמולה ננסי סנאו (Nancy Snow), שטענה כי רוב האמריקנים קישרו את סדאם חוסיין ל-9/11 משום ששמעו על כך רבות מפי הנשיא בוש.⁴⁶

בעיות נגישות לאזורי קרבות ובטיחות אישית הם תופעה קטלנית בסיקור מלחמה, המחמירה בשנים האחרונות בעקבות הפיכת עיתונאים ליעדי פגיעה לגיטימיים. כמאה כתבים ואנשי צוות נהרגו במשך שנתיים וחצי מתחילת הפלישה לעיראק. מספר דומה של עיתונאים נהרגו במלחמות ביוגוסלביה לשעבר בשנות התשעים. מספרים אלה גדולים בהרבה מ-63 העיתונאים שנהרגו בווייטנאם במשך כעשרים שנה. הם מעוררים את השאלה אם עיתונאים הם עדים למלחמה או יעדיה. ביטול החסינות שממנה נהנו הופך אותם ליעדי לחץ, עיניים ורצח, ומצד שני הוא משמש רשויות רשמיות ואמצעי תקשורת (לעתים בלחצן של חברות ביטוח) למנוע את נגישותם של כתבים לאזורי קרב.⁴⁷ הדילמה היא באיזו מידה ועד היכן כתבים וכתבות מסקרי מלחמה יכולים לחדור לאזורי קרב.

סלקטיביות של נרטיבים והקשרים

כמו בסוגים אחרים של עבודה עיתונאית, סיקור מלחמה לא מאפשר להציג כל פרט של אירועים ושל תהליכים, אבל סיקור שקרי מכוון או רשלני צריך להדאיג את העוסקים בנושא. חולשות אלה מקרבות את העיתונאות לתעמולה ויוצרות דילמות של דיווח חלקי, חוסר דיוק

יום" ו"חליבת סיפורים". נכללים בהן הדלפת "חלקי פאזל" שונים לערוצים שונים, המובילה להרכבת סיפור ודחיפתו לראש סדר היום של החדשות.⁵⁸ דוגמה מאלפת היא חברת יחסי הציבור The Rendon Group (TRG), המוצגת באתר האינטרנט שלה (<http://www.rendon.com>) כמי "שבמשך קרוב לשלושה עשורים מספקת פתרונות חדשניים של תקשורת אינטרטיבית גלובלית [...] מסייעת לארגונים מסחריים, ממשלתיים ותבאיים מובילים [...] פעילה ב-78 מדינות". מייסדה, ג'ון רנדון (John Rendon), מתאר את עצמו כ"לוחם מידע ומנהל תפיסות" שבלשון אחרת פירושו "מעשים להעברה (או) להכחשה של מידע [...] כדי להשפיע על רגשות, מניעים וחשיבה".⁵⁹ חוקרים אחרים מצאו כי שכיחות התפיסה המוטעית של אמריקנים רבים על המלחמה בעיראק הייתה תלויה באופן משמעותי בחשיפתם למקורות חדשות שונים. בנייתו סקרים שנערכו בקיץ 2003, הם מצאו כי 48 אחוז מהנסקרים האמינו בשוגג כי נמצאו ראיות לקשר בין עיראק לאלקאעידה, 22 אחוז האמינו כי נמצא בעיראק נשק להשמדה המונית ו-25 אחוז האמינו שדעת הקהל בעולם תמכה במלחמה שבה פתחה ארצות הברית בעיראק. בסך הכול, שישים אחוז מהנסקרים האמינו לפחות באחת משלוש הדעות המוטעות הללו. הלוח הבא מראה את אחוזי הנסקרים עם אחת משלוש הדעות הללו, לפחות, בהתאם למקור החדשות העיקרי שלהם:

תפיסות מוטעות	FOX	CBS	ABC	NBC	CNN	עיתונים	טלוויזיה ציבורית
אף אחת	20%	30%	39%	45%	45%	53%	77%
1 או יותר	80%	70%	61%	55%	55%	47%	23%

הלוח מציג קשר ברור בין כל רשתות הטלוויזיה המסחריות עם תפיסות מוטעות על המלחמה.⁶⁰

מניפולציה עצמית

אף כי שינויים רבים מתרחשים בסיקור מלחמה, רבים דבקים במודל המניפולציה תקשורתית החלוצי של הרמן וחומסקי ומקבלים אותו כפי שהוא, כולל "סוכני הסינון" הקובעים מה מקבל הצרכן מהתקשורת: בעלים, מקורות, אינטרסים כלכליים, אידאולוגיה ו-flak, כלומר "קבוצות חזית" מטעם תאגידים או ממשלות המדגישים סיפורים מסוימים או הנאבקים על נקודות מבט ספציפיות או ה"שותלים" סיפורים מזויפים באמצעות ארגוני קש אחרים. באופן דומה יש המאמינים כי בסיקור מלחמה התקשורת נמצאת תחת מניפולציה גורפת מצד מקורות רשמיים וחברות יחסי ציבור המפיצות תעמולה כחדשות.⁶¹ גם בלי לציין את הצורך לעדכן לפחות כמה פרטים במודל המקורי לעידן שאחרי המלחמה הקרה, אי אפשר להתעלם מהטעון כי ממשלות ובעלי אינטרסים פרטיים משתמשים בטכניקות אלה. אי אפשר להתעלם גם מהעובדה שהעיתונות המודפסת, הרדיו והטלוויזיה מפיצים מידע חלקי מזויף, ובמקרים מסוימים כנראה במודע. אולם אמצעי תקשורת ומקצועניה אינם תמימים. קשה להאמין כי הם תמיד קורבנות של מניפולציה חד-צדדית מצד כוחות כולי-יכולים. ברוב המקרים נראה כי במקרים רבים תפקידם פעיל ורצוני. לכן הדיון אינו על לחצי רשע המופעלים

שתכניתו הובילה בסקרים. הוא פוטר בגלל דעותיו ואורחיו שהתנגדו למלחמה. במסמך שהודלף מהרשת הוא הוגדר כ"מקנה חזות קשה לרשת בזמן מלחמה [...] מתנגד למלחמה, מתנגד לנשיא בוש ומפקפק במניעי הממשל [...] שסיפק בית למדיניות ליברלית נגד המלחמה, בזמן שהמתחרים שלנו מזדהים עם הממשל בכל הזדמנות".⁵² מגיש החדשות המפורסם דן ראתר (Dan Rather), שימש פה לרבים מעיתונאיה הבכירים של ארצות הברית כשסיפר בראיון שבעת סיקור המלחמה בעיראק "שרר פחד בכל חדר חדשות באמריקה [...] מאיבוד משרתך [...] מלהיתקע עם תווית של אנטי-פטריוטיות או [תווית] אחרת דומה לה [...] המלחמה הפכה אותנו לקצנים".⁵³

הכניעה ל"פיתויי נוחות" מתייחסת לדרגות אי הדיוק שמוכנים או נוהגים אמצעי תקשורת ועיתונאים להרשות לעצמם. בארצות הברית בלבד, במציאות של ביקוש גובר לחדשות שעולה עוד בעתות מלחמה, ועם הצמצום בתקציבים ובכוח אדם, כתשעים אחוז ממערכות החדשות נשענים על קטעי חדשות ווידאו וקטעים מוכנים לשידור המסופקים בידי סוכנויות רשמיות וחברות יחסי ציבור. הדבר מאפשר לתחנות השידור להרחיב את הסיקור ללא הוצאות נוספות, וכרוך בהפצת ידיעות לא מדויקות ובהשקעת פחות מאמצים באימות ובאיתור מקורן של ידיעות בשל הדרכים המפותלות של רשתות של ספקים וספקי משנה. נוהלים אלה נמצאו בסיקור הפלישה לעיראק ובסיקור ההפצצות של נאט"ו בקוסובו.⁵⁴

מחדלים אתיים מתייחסים להפרות ישירות של עקרונות אתיים. הם כוללים המצאת סיפורים; הפצה של פריטי חדשות ערוכים מראש או מזויפים ושימוש בהם; ותשלום לעיתונאים או העסקת חברות יחסי ציבור כדי להבליט נושאים מסוימים ולהפיץ סיפורים. למשל, אף שזוועות מלחמה שכיחות למדי, מסתבר כי הגרמנים לא העיפו תינוקות בלגיים באוויר כדי לתפסם בקצות כידוניהם ולא הרתיחו גוויות כדי להפיק גליצרין עבורת עשיית התחמושת. הצרפתים לא ניקרו את עיניהם של חיילים גרמנים שבויים ולא חתכו את אצבעותיהם כדי לשדוד את טבעותיהם.⁵⁵ אלה היו סיפורים שהמציא כתב בריטי כדי להשביע את רצון מעסיקיו בחדשות מושכות. החיילים העיראקים שפולשו לכווית במלחמת המפרץ לא השליכו פגים אל מחוץ לאינקובטורים, כפי שדיווחו המצאה של שדולת אורחים למען כוויית חופשית בווינגטון. גם ידיעה שפורסמה בנובמבר 1991 על טבח של 41 ילדים סרביים בבית ספר יסודי ליד ווקובר הייתה מזויפת.⁵⁶ תשלום לעיתונאים ולמומחים כדי לקדם עניינים מסוימים בלי לפרסם עובדה זו או להזכיר את המקור הוא מחדל אתי הנדון בזהירות אפילו בבלוגים ובאתרי אינטרנט. למרות זאת, הבלוגר ג'סטין ריימונדו (www.antiwar.com) כתב בגלוי על נוהג זה בקרב "קאדר של בעלי טורים, כותבי מאמרים ואולי אפילו כמה בלוגרים". הוא לא נרתע מלתקוף אישית עיתונאים בכירים כארמסטרונג ויליאמס (Armstrong Williams) ומגי גלגר (Maggie Gallagher) בטענה כי דבריהם נשמעים כהודעות לעיתונות מטעם הפנטגון.⁵⁷ באופן דומה, זמן קצר לאחר תחילת המלחמה בעיראק ב-2003, איסון ג'ורדן (Eason Jordan), בכיר בחדשות CNN, גילה כי ביקש וקיבל את אישור הפנטגון לרשימת מומחים צבאיים, רובם גנרלים בדימוס, לספק פרשנות בשידור ישיר. חברות יחסי ציבור נשכרות כדי "למכור" מלחמה ולהרחיב את הסיקור של נושאים מסוימים באמצעות טכניקות של ניהול מידע, "דחיפת סדר

מלחמה זוכים צרכני המדיה לקבל מהתקשורת פרטים ולא תמונה מלאה, ופרשנים מספרים להם מהי משמעותם של פרטים אלה ולא מהי התמונה השלמה. במקרים רבים יש בכך כדי להראות את הקבלה מרצון במדיה של הקו הרשמי, המקדם ריטואלים של גבורה ופטריוטיות, מבקר "חוסר נאמנות" וביקורת לגיטימית, נשען על סמכות, על מוסר ועל רצינות; משתמש בסטראוטיפים, ועוד. לבסוף, ממצאי המחקר מגלים שגם התעמולה הרשמית וגם המדיה מכינים צרכנים למלחמה בדרכים מתוחכמות ומעודדים חוסר עניין בסיקור אמתי, מלא ומאוזן.⁶³ השאלה מאחורי דילמה זו היא אם שיקולים אתיים ושירות לאינטרס הציבורי יכולים לצמצם אתנטיית המדיה להסכים למניפולציה תמורת הטבות מקצועיות, מסחריות ופוליטיות.

מיקוד וטווח השיח

הדילמות של טכניקות סיקור, נרטיבים, הקשרים ומניפולציה עצמית חושפות כמה בעיות של מיקוד וטווח השיח. במובן זה, שתי דילמות קשורות ספציפית לפתיחות המדיה לדפוסי שיח המגדילים את הערך החדשותי של מלחמה.

הצרת המיקוד מתייחסת להצגה ולדיון בנושאים שונים במסגרת צרה של רעיונות, דעות ועובדות. גישה זו מאפשרת לשפוט פרטי אירועים, תהליכים ונושאים תוך התעלמות חלקית או מלאה מאירועים ומתהליכים רחבים ועמוקים יותר. אכן, הכוונת המיקוד, צמצום טווח השיח ל"קווי דיון מורשים" וקבלת עמדות בנושאים חשובים כנתונות, ללא בדיקה ועיון ביקורתיים, נראים דמוקרטיים, אך אינם מאפשרים שיקול דעת הולם ומעודדים את הצרת המיקוד ואובדן.⁶⁴ העסקת מומחים ופרשנים הנוטים לצד השלטונות עוזרת לקבוע נושאים והנחות כאלה, תוך חיזוק המגבלות שרשויות ממשלתיות וצבאיות מטילות על טווח הוויכוח. מגבלות אלה הן לעתים קרובות מערכתיות, אם כי הן קורות גם בנסיבות מקריות ולפעמים נובעות מבורות ומחוסר תשומת לב מצד כתבים או מאילוצים מקצועיים, כגון מגבלות של זמן שידור או של מקום בעיתון. הדילמה העיקרית בעניין זה היא המידה שבה עיתונאים וארגוני שידור יכולים לקבל הצרה זו.

שימוש במילים. טיפולוגיות בנושא זה מצביעות על כמה מהדילמות החשובות המתייחסות לשימוש בשפה בסיקור מלחמה.⁶⁵ הן כוללות את המידה והנסיבות שבהן סיקור מלחמה משתמש באמצעים המילוליים הבאים:

- (א) משחקי מילים, כגון הצמדת כינויים ותיוג אנשים, קבוצות ומוסדות במונחים חיוביים ושליילים; הכללות; משמעויות כפולות, קונטראציות; חזרות ומילים רגשיות; "לשון מכובסת".
 - (ב) היצמדות לתקינות פוליטית ואחרת.
 - (ג) קישורים מעוותים, כגון הצגת סמלים ותדמיות של מוסדות ואנשים לצורכי עידוד ופסילת קבלתם; עדויות לא רלוונטיות; ציטוט אנשים ומקורות בלתי כשרים.
 - (ד) שימוש במונחים כגון "כולם חושבים או עושים כך..."
 - (ה) "זיופים לוגיים", הכוללים לוגיקה מעוותת או הסקת מסקנות מוטה.
 - (ו) הגברה וניצול של פחדים לשם קבלת תמיכה לצד אחד והתנגדות או שנאה לאחרים.
 - (ז) "שיח נורמליזציה של מלחמה" על ידי הפיכתה לאירוע הנתפס כ"טבעי" או "נורמלי".
- גורמים אלה נוגעים בעקרונות אתיים ויוצרים דילמות שלהתאמת

בסיקור מלחמה על תקשורת תמימה. הדילמה של המדיה היא המידה שבה מקצועניה יכולים להרשות לעצמם להסכים ללחצים חיצוניים ידועים היטב, ושהם יכולים להרשות לעצמם להתעלם מכללים אתיים ומהאינטרס הציבורי תמורת הטבות כלכליות ואחרות. זוהי דילמת "המניפולציה העצמית". מושג זה הוטבע בשנות התשעים המוקדמות בניתוח של סיקור המהפכה ברומניה ומלחמת המפרץ, והראה כיצד עורכי חדשות בארצות הברית ובאירופה מסגרו דיווחים מהשדה כך שיתאימו לציפיותיהם, והסכימו לקבל כעובדות דעות של פקיד ממשל, אנשי צבא, פוליטיקאים ודוברי תאגידים.⁶² בעקבות המסורת של הרסט ובהתאם לכמה ממאפייני סיקור המלחמה בימינו, הדילמה מתבטאת לא בהכרח בחומרים עובדתיים אלא בשימוש במסגור שנקבע מראש. הנה כמה מסגורים כאלה.

מסגור הקונספירציה. כמו בהתנהגות של שליט רומניה צ'אושסקו ושל שירותיו החשאיים כלפי העם הרומני ובמסגור דומה של סדאם חוסיין, קדאפי, מובראק, מורסי, אסאד ואחרים בשנים האחרונות. **מסגור "המפלצת"**, שנוצר על ידי דמוניזציה של מנהיגים. תדמיות שטניות המופצות בידי מקורות ברמות הגבוהות ביותר המתקבלות ברצון על ידי המדיה כוללות מחד גיסא ברוטליות, סדיום ועינויים, ומאידך גיסא שלומיאליות והתנהגות בוגדנית. תדמיות של פשעים ועונשם, של טוב ורע, של חירות ושל דיכוי מחזקות את הלגיטימציה המבוקשת למלחמה.

מסגור התגובה הספונטנית מתייחס לאפיון כדור השלג הניתן לאירועים ומתאים למושגי הפריצה לשידור. מסגור זה בסיקור המהפכה ברומניה ומלחמת המפרץ נמצא מתאים למסגור אירועים מאוחרים יותר, כגון ביוגוסלביה לשעבר ובאביב הערבי.

מסגור האחדות הלאומית טופח בידי התקשורת במקרים רבים בעבר ולעתים ננטש ככל שהאקלים הפך ליותר כאוטי ואנרכי, כמו ברומניה, בתוניסיה, בלוב, במצרים, בסוריה ועוד.

מסגור הקהילה הבינלאומית מטופח במישורים הפוליטי, הכלכלי והפסיכולוגי על ידי ממשלות ועל ידי המדיה. ראייה חיובית של הקואליציות המלחמתיות בהנהגת ארצות הברית הפחיתו את תשומת הלב הציבורית מעובדות לא פופולריות כגון מלחמה נגד בעלי ברית קודמים (סדאם חוסיין, הטאליבן, משטרים שהופלו ואחרים באביב הערבי); קשרים עם משטרים בלתי דמוקרטיים ומדכאים (כמו ערב הסעודית, כוויט, סוריה) ותמיכה בהם; אימון לקוי ופיקוד בלתי הולם בצבאות של בעלי ברית; ומניעים כלכליים ופוליטיים שהביאו משתתפים בקואליציות מלחמתיות ואמצעי תקשורת להשתתף בפעולות בחסות ארצות הברית.

המניפולציה העצמית קשורה בכמה עובדות נוספות. ראשית, בסיקור מלחמה בכלל, ובעיקר באזורים רחוקים ממרכזי מדיה, קיימת הבחנה בין כתבים בשדה לעורכים במטה. עורכים בלונדון, בפריס או באטלנטה מעדיפים מידע אמין פחות המתאים לציפיותיהם על פני מידע שאינו מספק ציפיות אלה, המוזן על ידי כתבי השדה. ברורה כאן המניפולציה העצמית והנטייה להבנות מציאויות מתאימות לקונסנזוס ההגמוני. שנית, בסיקור מלחמה, אולי יותר מאשר בתחומים אחרים, מידע המועבר בכלי מדיה יוקרתיים מסייע למתן לגיטימציה לתעמולה. מעבר לערך המסר עצמו, יוקרתם של אמצעי תקשורת כמו ניו יורק טיימס, סי-אן-אן ובייביסי מקנה לגיטימציה למידע סלקטיבי ומקוטע, עניין המועיל מאוד לניהול המדיה בידי בעלי עניין. שלישית, בסיקור

כרוך בלימוד ובניסוי של שינויים ערכיים וטכנולוגיים במקצועות התקשורת, בייחוד בסיקור מלחמה.

ההצעה השלישית קוראת לעודד עיתונאים וצרכנים לסיקור הדרגתי ומצטבר לעומת דפוס הסיקור המתפרץ הקיים, תוך הדגשת: (א) פרשנות המבוססת על מומחיות אמיתית וחסרת פניות ופתיחות לטווח רחב של הערכות רשמיות וביקורתיות כאחת. (ב) תשומת לב תמידית להתפרצויות אלימות ומלחמה משלביהן הראשונים. (ג) התרעות מוקדמות, מלוות בתגובה מידית ובמעקב עקיב. (ד) הכרה ביתרונות המוקנים על ידי התקשורת החדשה לצרכים הללו: בעוד התקשורת המסורתית מקנה תחושה של "רשתות סגורות ונתונות לפיקוח", התקשורת החדשה מעודדת הפעלה של "רשתות פתוחות לכול".

ההצעה הרביעית קוראת לאימוץ ופיתוח של "סיקור גדוש", ברוח המושג "תיאור גדוש" שהציע קליפורד גירץ (Clifford Geertz) ככלי לאיתור מחשבות, משמעויות, פעולות, רגשות, מניעים עמוקים ופרטים על הסביבות של אנשים או תופעות.⁷¹ ה"סיקור הגדוש" מתמקד בתהליכים יותר מאשר באירועים, דורש הקשר, ידע של הרקע והבנה, פותר ככל האפשר סתירות ודילמות המשפיעות על הסיקור ואינו מגביל מיקוד ושיח. הוא נוגד את "העיתונאות המוצנחת", שעניינה בכוכבי תקשורת הנוחתים באזור משבר או מלחמה לזמן קצרצר, משדרים או מעבירים ראיון או סיפור וממריאים למשימה הבאה. זהו תפקיד בעייתי, שכן גם אם הם בכירים, עיתונאים-אורחים העורכים ביקור קצר אינם מצויידים בידע הולם ולא ב"תחושת" הרקע והמציאות במקום שבו הם נוחתים. בניגוד לסיקור של כתבים הנמצאים במקום באופן קבוע, שרכשו ידע והבנה, הרי ש"עיתונאים מוצנחים" מכלילים ומעוותים עובדות, בעיקר בפריצות שידור, ולעתים קרובות מגלים בורות בהקשרים, קושי ביצירת קשרים מתאימים, יכולת מועטה לקיים תחקירים עצמאיים ושימוש במידע זמין מארגוני חדשות אחרים או ממקורות רשמיים וסוכנויות תעמולה. אף כי קשה ליישם "סיקור גדוש" במלואו ובזמן קצר, עצם ההתייחסות אליו ופיתוחו עשויים לתרום לעדכון הגדרות מקצועיות, למתן תשומת לב לפרטים חיוניים ולדיוק בהם, לבחירת מקורות מהימנים לרכישת מידע רלוונטי, לשינוי הגישה המניחה כי "הקהל ממילא אינו מתמצא", לעידוד ניסויים במדיה חדשים ולסיוע בהכנסת המושג "סיקור גדוש" לסדר היום המקצועי.

גם הדאגה ל"הכשרה גדושה" של סטודנטים ועיתונאים צעירים היא כיוון רצוי. עליה לכלול הקניית ידע ומיומנויות על תפקידים, טכניקות ואמצעי תקשורת מסורתיים וחדשים וכן החולשות והדרכים לשפר את סיקור המלחמה. עבודות מחקריות ומקצועיות ומיזמים של ארגונים בין-לאומיים, אוניברסיטאות, ומוסדות רלוונטיים אחרים יכולים לשמש גם הם למאמצים אלה של "אוריינות תקשורת פעילה". ההצעה החמישית קוראת לארגוני תקשורת לאמץ מגמות של רוטיניזציה, לגיטימציה ושיתוף פעולה עם עיתונאות "אורחית", "של קצוות (fringe)", "בלוגית" ואפילו "מחוץ לקונסנוז" (outcast), כו המיוצגת בידי פיטר ארנט (Peter Arnett), דני שכטר (Danny Schechter), מייקל מור (Michael Moore), ג'ון פילגר (John Pilger), פיליפ נייטלי (Phillip Knightley), שלומי אלדר, גדעון לוי ודומיהם.

ההצעה השישית קוראת לסייע לעיתונאים לפתור דילמות של שיח במדיה, בעיקר אלה הקשורים במיקוד ובטווח השיח ולשימוש במילים. הצעה זו קוראת גם לפיתוח "שיח שלום" החסר בתקשורת.⁷² לשם

הסיקור, של מסגור סלקטיבי של נרטיבים והקשרים, של קושי לאתר שקרים, מניפולציה ומניפולציה עצמית, וטווחים צרים של שיח ומיקוד.

עשר הצעות לשיפור סיקור מלחמות

הניתוח ה"דיאגנוסטי" של סתירות ודילמות בסיקור מלחמה מאפשר להציע רעיונות שיפור אחדים, הנוגעים בהעדפות, בעמדות ובהתנהגות של אמצעי תקשורת ומקצועניה ובהקשריהם התרבותיים, הפוליטיים והכלכליים.

ההצעה הראשונה קוראת לעדכן את סיקור המלחמה מהבחינות הקונצפטואלית (לגבי מושגים כמו ערך חדשותי, אובייקטיביות, אתיקה ועוד) והמקצועית (לגבי טכניקות סיקור, שימוש בטכנולוגיה ושיח, לגיטימיות של דעות ונרטיבים שונים ועוד). עדכון כזה צפוי להיות ממושך ואין לחזות את תוצאותיו. אפשר להתחיל את הפעלתו בתכניות לימודים תיכוניים, אקדמיים ומקצועיים ובכנסים בהשתתפות עיתונאים, מנהלים וחוקרים מנוסים בסיקור מלחמה. בין הנושאים לעדכון: שימושי התקשורת להתרעה ואזהרה מפני גלי אלימות ומלחמה; שידור ישיר והקלטת אירועים בזמן אמתי; גילוי מוקדם של כוונות הצדדים בסכסוך; חשיפה וגיוס תמיכה; ושימוש בתקשורת מקוונת, בעיקר במהלך משברים,⁶⁶ לשם פיצוי על מגבלותיה של התקשורת המסורתית. אפשר לערב במאמץ זה מכונים וקרנות הפעילים בתחומי תקשורת מלחמה ותקשורת שלום, ארגונים לא ממשלתיים, אוניברסיטאות ומרכזים אקדמיים ואיגודים מקצועיים. הופעת הרשתות החברתיות מגדילה אולי את סיכויי הצלחתו של מאמץ זה.

במה רעיונות אלה שונים מהעקרונות של "עיתונאות שלום"⁶⁷? תשובה אחת היא שרעיונות אלה מעוגנים במחקר וביישום באופן הממתן את הבסיס האידיאולוגי הרדיקלי במודל של יוהן גלטונג (Johan Galtung) ומפצה על חולשותיו התאורטיות, ובעיקר האמפיריות. הוא יוכל גם להרחיב את היקף השיפור אל מעבר ל"מועדונים סגורים ומעין כיתתיים" הקיימים בתחום עיתונאות השלום ומעבר למאמציהם "המיסיונריים" לכיוון חינוך מחדש של עיתונאים. העדכון חשוב גם להתמודדות עם העובדה שמאז הופעתה לפני כארבעים שנה, גרסת עיתונאות השלום של גלטונג לא הצליחה להצמיח ז'נר עיתונאי משמעותי.⁶⁸ האמור יכול גם לאתגר את מבקריו של גלטונג לחקור ולפתח כיווני סיקור חדשים, כגון התבססות על טכנולוגיות חדשות ועל חריגה מהכללים הנוקשים הקיימים בסיקור המלחמה המסורתית. בין מודלים אלה נכללים "עיתונאות הקשרית" (contextual journalism),⁶⁹ עיתונאות "של קצוות" (fringe), "עיתונאות אזרחים", עיתונאות מחוץ לקונסנוז (outcast) ועוד.

ההצעה השנייה קוראת להכיר במגבלות המדיה לא רק במשטרים טוטליטריים אלא גם בחברות דמוקרטיות. בסוג המשטרים הראשון, יכולת התקשורת המקומית להשפיע, לחשוף ולגייס מוגבלת, אם כי לא לגמרי חסומה, כפי שמעידות המהפכה באיראן, ההתעוררות הלאומית הפלסטינית,⁷⁰ וחלקים מסוימים באביב הערבי. במשטרים טוטליטריים אפשר לזהות דפוסי פיקוח על המדיה יותר מאשר בחברות דמוקרטיות. בעקבות הדוגמאות המוזכרות כאן, חשוב לחשוף ולזהות את שיטות הפיקוח בחברות אלה. חשוב גם לעורר את ההכרה בצורך להרחיב את מיקודו המסורתי של המושג "אוריינות תקשורת" בציפיות מיושנות, ובמובן מסוים בלתי רלוונטיות, מהתקשורת ומצרכניה, ובהגדרות נוקשות של דמוקרטיה בנוסח מערבי. מאמץ לעדכון תפיסות אלה

W. Kempf & D. Shinar (eds.) (2014). *The Israeli-Palestinian Conflict: War Coverage and Peace Journalism*, Berlin: Regener, pp. 21-39 (להלן: Kempf & Shinar, *The Israeli-Palestinian Conflict*).

2 רוב הנתונים והמקורות כאן נאספו עד 2013, אך הם רלוונטיים גם היום.

3 D. Shinar (2003). "Peace Process in Cultural Conflict: The Role of the Media", *Conflict and Communication Online*, 2(1), G. ;(Shinar, "Peace Proces" (להלן: www.cco.regener-online.de

4 Wolfsfeld (2004). *Media and the Path to Peace*. Cambridge: Cambridge University Press (להלן: Wolfsfeld, *Media*).

4 B.R. Beede (1994). *The War of 1898 and the U.S. interventions, 1898-1934*, New York: Garland; J. Corbett (2012a). "Media Manipulation and the Drums of War: How Media is used to Whip the Nation into Wartime Frenzy", *Global Research*, January 3, ;(Corbett, "Media Manipulation" (להלן: www.globalresearch.ca

Idem (2012b). *Faking It: How the Media Manipulates the World into War*, *Global Research TV (GRTV)*, Centre for Research on Globalization, You tube video. <https://www.corbettreport.com/faking-it-how-the-media-manipulates-the-world-into-war> (Retrieved on 11.7.2013) (להלן: Corbett, *Faking It*).

5 B. Bläsi (2009). "Implementing Peace Journalism: The Role of Conflict Stages", *Conflict & Communication Online*, 8(2), Idem ;(Bläsi, "Implementing" (להלן: www.cco.regener-online.de

(2004). "Peace Journalism and the News Production Process", *Conflict & Communication Online*, 3(1 & 2), www.cco. Bläsi, "Peace" (להלן: regener-online.de (Retrieved on 11.7.2013)

Corbett, "Media Manipulation"; Idem, *Faking It*; ;(Journalism" P. Knightley, "Fighting Dirty", *The Guardian*, 20.3.2000; Idem (2000). *The First Casualty*, London: Prion Books; J. Pilger, "Why are Wars not being Reported Honestly?", *The Guardian*, (Pilger, "Why are Wars" (להלן: 10.12.2010

6 D. Yanagizawa-Drott (2012). *Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide*, Boston: Harvard University Kennedy Center, March 10. You tube video (Retrieved A. ;(Yanagizawa-Drott, "Propaganda" (להלן: on 11.7.2013

Thompson (ed.) (2007). *The Media and the Rwanda Genocide*, London: Pluto

7 D. Shinar & V. Bratic (2010). "Asymmetric War and Asymmetric Peace: Real Realities and Media Realities in the Middle East and the Western Balkans", *Dynamics of Asymmetric Conflict*, ;(Shinar & Bratic, "Asymmetric War" (להלן: 3(2), pp. 125-142

Z. Volcic (2006). "Blaming the Media: Serbian Narratives of National(ist) Identity", *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 20(3), September, pp. 313-330 (להלן: Volcic, "Blaming the Media"

8 K. Erjavik & Z. Volcic (2007). "Recontextualizing Traumatic Pasts: Croatian Justification of War Crimes in Bosnia-Herzegovina", *Global Media Journal Mediterranean Edition* 2(1), pp. 10-22; K. Kurspahic (2003). *Balkan Media in War and Peace*, Washington DC: USIP Press

9 D. Schechter (2006). *When News Lies: Media Complicity and The Iraq War*. New York: Select Books

10 R. Ottosen, in: N. Carpentier & G. Terzis (eds.) (2005). *Media Representations of War and Conflict*. Workshop Organized

כך דרוש מחקר אקדמי מתמשך והכללת עניין זה בהכשרת עיתונאים חדשים וותיקים.

ההצעה השביעית נובעת מלקחי סיקור מלחמה במאה העשרים ואחת. היא קוראת לקידום מעקב שדה מתמיד ומחקר אמפירי שיסייעו בגילויי הסתה ושנאה בתקשורת ובתיעוד הפרות אתיות במדינות מערביות ואחרות. מגמה זו יכולה להקנות לגיטימציה ועידוד למחקר האמפירי בנושאי סיקור מלחמה ועיתונאות שלום בעולם השלישי, כפי שמראות עבודות על המדיה באסיה, באפריקה ובמקומות ואחרים.⁷³

ההצעה השמינית קשורה בקודמת ומופיעה בנפרד בשל חשיבות הנושא. היא קוראת לפעילות דחופה של בדיקה וחקירת השינויים במדיניות וכללי הסיקור הדרושים לנוכח אתגריהן של מלחמות אסימטריות, כגון אובדן החסינות העיתונאית המסורתית והפיכת עיתונאים ליעדים ללחץ, לאיומים, לחטיפה, למאסר, לעינויים ולרצח. חקירה זו קשורה ברבים מהעניינים האחרים הנדונים כאן, כגון טכניקות של סיקור, שאלות של אתיקה, שיח ושיתוף פעולה בין ארגוני תקשורת המשתמשים בטכנולוגיות שונות. אפשר גם להניח שהשימוש בטכנולוגיות תקשורת חדשניות יוכל לסייע בנושא זה.

שתי ההצעות האחרונות מתייחסות בעיקר, אך לא רק, להקמת מבני מדיה, מסגרות רגולציה והפקת תכנים מתאימה לאחר מלחמה. ההצעה התשיעית נובעת מההנחה שהשימוש במדיה כאמצעי לחימה יכולה להביא לפיתוח מבני מדיה לאחר מלחמה. השפעתם של ארגונים לא ממשלתיים (NGOs) ושל קבוצות פעילים גוברת הן בתקופות מלחמה והן בעתות שלאחריה. השפעה זו מושגת, בין היתר, באמצעות סיקור עצמאי, כפי שמעידה נוכחותם הבולטת של ארגונים חברתיים באתרים ברשת, בפרסומיהם המקצועיים ובפיתוח שידורי רדיו ווידאו. דוגמאות מיוגוסלביה לשעבר מצביעות על החשיבות של מבני מדיה כאלה. כך, בעקבות לחץ של המעצמות, בוסניה-הרצגובינה הפכה למעבדת רגולציה של תקשורת מוכוונת שלום, כפי שמעיד השיעור הגדל של תחנות רדיו וטלוויזיה בבוסניה שלאחר המלחמה. צמיחת מיזמי תקשורת חדשים הביאה להקמת מבני מדיה חדשים, כגון רדיו וטלוויזיה ולהוספת תדרים ורישיונות שהפכו את התחנות האתניות הקודמות למערכת שידור ציבורית אמיתית. בקוסובו, התקשורת נענתה בדרך דומה ליוזמות הקהילה הבין-לאומית להקים מערך רדיו וטלוויזיה לאומי ופיקוח נוקשה על שידורי שנאה.⁷⁴

לבסוף, ההצעה העשירית קוראת להפקה והפצה של פורמטים ותכנים פוסט-מלחמתיים מתאימים. דוגמה טובה מספקת עמותת Common Ground News Service, שמפיצה מידע המופק בידי מומחים מקומיים ובין-לאומיים על צדדים בסכסוכים ולמענם. כדי לצמצם את ארגון התקשורת לפי מאפיינים אתניים, יזמה העמותה הקמת צוותי סיקור בין-אתניים ודאגה שכל מאמר שנכתב במשותף בידי אנשים מצדי סכסוך שונים יופיע כלשונו בעיתוני הצדדים. העמותה יזמה גם הפקה ושידור של תכניות וסדרות רדיו וטלוויזיה המיועדות ליצור הסכמה בעניינים שבעימות, תוך הקדשת תשומת לב מיוחדת לבנייה מחדש של כלכלה והברה פוסט-מלחמתיות.⁷⁵

הערות

1 מאמר זה הוא גרסה מעודכנת של מאמר שפורסם באנגלית: D. Shinar (2013). "Reflections on Media War Coverage: Dissonance, Dilemmas, and the Need for Improvement"

- New Press
Nohrstedt, "New War" 29
- R. Federman (1997). "Remembering the Best Television Show 30
of 1991", *Letter to a Friend*
במינכן – תורגם ושודר כחלק ממהדור רדיו על מלחמת המפרץ תחת הכותרת
A Letter from the Home Front, special issue on postmodern
writing in Eastern Europe. Retrieved on 12.7.2013 from <http://www.altx.com/ebri/riposte/rip8/rip8fed.htm>; J. Baudrillard
(2001). "The Gulf War Did Not Take Place", In: M. Poster
(ed.), *Jean Baudrillard: Selected Writings*, Palo Alto: Stanford
University Press
- M. Billig (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage 31
- Bunting, "Reasons" 32
- S. Ricchiardi (2008). "Whatever Happened to Iraq? How the 33
Media Lost Interest in a Long-running War with No End in
Sight", *American Journalism Review*, June/July, pp. 20-27
- H. Evans, [n.d.]. "Reporting in the Time of Conflict", in: 34
Evans, [n.d.]. *Newseum War Stories*, Washington DC: Newseum
- E. Zandberg & M. Neiger (2005). "Between ;("Reporting" 34
the Nation and the Profession: Journalists as Members of
Contradicting Communities", *Media, Culture & Society*, 27(1),
pp. 131-141
- D.C. Hallin (1968). *The Uncensored War: The Media and 35
Vietnam*. New York: Oxford University Press; M. Schudson
(2002). "What's Unusual about Covering Politics as Usual?",
In B. Zelizer & S. Allan (eds.), *Journalism after September 11*,
New York: Routledge, pp. 44-54
- Carpentier & Terzis, *Media Representations*; Corbett, "Media 36
Manipulation"
Carpentier & Terzis, *ibid.*, p. 29 מצוטט אצל 37
- D. Shinar & G. Stoiciu (1992). "Media Representations of 38
Socio-Political Conflict: The Romanian Revolution and the
Shinar & Stoiciu, "Media (להלן: Gulf War", *Gazette*, 50, p. 253
."(Representations
- Corbett, "Media Manipulation"; Idem, *Faking It*; Nohrstedt, 39
"New War"; Shinar and Stoiciu, *ibid*
- Carpentier and Terzis, *Media Representations*, p. 27 40
- M. Tehranian, (2002). "Peace Journalism: Negotiating Global 41
Media Ethics", *Harvard International Journal of Press/Politics*,
7, pp. 58-83
- Knightley, "Fighting Dirty" 42
- Shinar & Bratic, "Asymmetric War" 43
- K. Lancaster (2008). "News Media Coverage of the Iraq War 44
in Basra: A Case Study in 'Spinning' News for the State",
International Journal of Communication, 2, Retrieved on
10.6.2013 from <http://ijoc.org>
- Carpentier & Terzis, *Media Representations*, p. 27 45
- R. Baker (2011). "Demonizing the Enemy: Preparing Americans 46
and the World for an All Out Attack against Iran", *Global
Research*, December 27. Retrieved on 10.6.2013 from <http://www.globalresearch>; M. Gutierrez (2004). *The "Prop-Agenda"
at War*, *Inter Press Service*, June 27, Retrieved on 10.7.2013
from <http://www.ipsnews.net/2004/06/special-report-the->
;(Gutierrez, *The "Prop-Agenda"* (להלן: prop-agenda-at-war/a
- by the KUB-Center Communication for Social Change,
Communications Department of the Vesalius College (VUB)
and the Pascal Decroos Fund for Investigative Journalism,
Carpentier & Terzis [eds.]. (להלן: Brussels March 18, p. 12
Media Representations
- R. Andersen (2006). *A Century of Media, a Century of War*. New 11
York: Peter Lang
- Wolfsfeld, *Media*; Shinar, "Peace Proces"; Volcic, "Blaming 12
the Media"; S.C. Kull, C. Ramsay & E. Lewis (2003-2004).
*Misperceptions, the Media, and the Iraq War, Political Science
Kull, Ramsay & Lewis, (להלן: Quarterly*, 118(4), pp. 569-598
Misperceptions
- Bläsi, "Implementing"; Idem, "Peace Journalism" 13
- Corbett, "Media Manipulation"; Idem, *Faking It*; Pilger, "Why 14
are Wars"
Kull, Ramsay & Lewis, *Misperceptions* 15
- Shinar & Bratic, "Asymmetric War" 16
- D. Ignatius (2010). "The Dangers of Embedded Journalism, in 17
War and Politics", *The Washington Post*, May 2; H. Goodman
& J. Cummings (2003). "Military-Media Relations: Embedding
as a Case Study", In S. Feldman (ed.), *After the War in Iraq:
Defining the New Strategic Balance*, Brighton UK: Sussex
Academic Press, pp. 84-96
- D. Shinar (2011). "On Media, War and Peace: An Agenda for 18
Thought, Reflection, and Action", *SJI Quarterly Magazine*, 64,
S.A. Nohrstedt (2009), ;(Shinar, "On Media" (להלן: pp. 14-15
"New War Journalism: Trends and Challenges", *Nordicom
(Nohrstedt, "New War" (להלן: Review*, 30(1), pp. 95-112 19
- Wolfsfeld, *Media*, pp. 15-16
- M. Bunting, "Reasons for Being Cheerless", *The Guardian*, 20
Inforefuge (2003). ;(Bunting, "Reasons" (להלן: March 1.3.2004
"How the U.S. Media Promotes War as Entertainment". Retrieved
on 11.7.2013 from [www.inforefuge.com/media-promotes-war-
as-entertainment](http://www.inforefuge.com/media-promotes-war-as-entertainment)
- Shinar, "On Media"; Nohrstedt, "New War" 21
- R. Simon (1992). *Forty Days*, New York: Putnam 22
- R. Hammock (2010). *Content that Works: Contextual Content*, 23
in Context, Retrieved on 18.10.1910 from [http://www.rexblog.
;\(Hammock, *Content that Works* \(להלן: com/2010/03/24/2064](http://www.rexblog.com/2010/03/24/2064)
- J. Rosen (2010). *News without the Narrative Needed to Make 24
Sense of the News: What I Will Say at South by Southwest*,
March 7. Retrieved on 19.10.1910 from <http://presstink.org>
; ראו ש' אלדר, חיים יקריים (סרט). גדלה לאהרונה בתאריך 24.6.2013 מתוך:
<http://www.preciouslifemovie.com>
- A. Shah (2005). "War, Propaganda and the Media", *Global 25
Issues*. March 25. Retrieved on 24.6.2013 from [http://www.
globalissues.org/article/157/war-propaganda-and-the-media](http://www.globalissues.org/article/157/war-propaganda-and-the-media)
(Shah, "War" (להלן:)
- Corbett, "Media Manipulation" 26
- Pilger, "Why are Wars"; Knightley, "Fighting Dirty" 27
- E.S. Herman & N. Chomsky (1988). *Manufacturing Consent: 28
The Political Economy of the Mass Media*, New York: Pantheon;
R. McChesney (2000). *Rich Media, Poor Democracy: Communication
Politics in Dubious Times*, New York: The

- Knighthley, *The First Casualty* 63
- B. Eno (2003). "Lessons of How to Lie about Iraq", *The Observer/Guardian*, August 17; M. Parenti (2001). *Monopoly Media Manipulation*. Retrieved on 11.7.2013 from <http://www.michaelparenti.org/>; Shah, "War" 64
- D. Gavriely-Nuri (2012). "War-Normalizing Dialogue (WND)", in: L.N. Berlin and A. Fetzer (eds.), *Dialogue in Politics*. Gavriely-Nuri, (להלן: Amsterdam: John Benjamin, pp. 221-241 "War-Normalizing Dialogue"); Idem (2013), *The Normalization of War in Israeli Discourse: 1967-2008*, Plymouth, UK: Lexington Books; A. Delwiche, [n.d.]. *Propaganda*. Retrieved on 11.7.2013 from <http://www.propagandacritic.com/>; Parenti, *ibid.* 65
- Pilger, "Why are Wars" ראי למשל 66
- Kempf & Shinar, *The Israeli-Palestinian Conflict*; D. Shinar & W. Kempf (eds.) (2007). *Peace Journalism: The State of the Art*. Berlin: Regener 67
- Communication Theory", *Journalism Studies*, 5 (4), pp. 483-495; Idem (2004b). "The Peace Journalism Problem: Failure of News People or Failure on Analysis", In T. Hanitzsch, M. Loffholz & R. Mustamu (eds.) (2004). *Agents of Peace: Public Communication and Conflict Resolution in an Asian Setting*. Jakarta: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 185-206 68
- Hammock, *Content that Works* 69
- D. Shinar (1987). *Palestinian Voices: Communication and Nation-Building in the West Bank*. Boulder, CO: Lynne Rienner; D. Shinar (1980). *The Myth of the Mighty Media: Alternate and Parallel Communication Networks in Processes of Social Change*. Unpublished paper 70
- ק' גירץ (1990). פרשנות של תרבויות. ירושלים: כתר, עמ' 15-39. 71
- D. Shinar (2004). "Media Peace Discourse: Constraints, Concepts and Building Blocks", *Conflict and Communication Online*, 3 (1-2). Retrieved on 11.7.2013 from www.cco.regenerationonline.com/; Gavriely-Nuri, "War-Normalizing Dialogue" 72
- S.T. Lee & C.C. Maslog (2005). "War or Peace Journalism in Asian newspapers?", *Journal of Communication*, 55(2), pp. 311-329; Tayeebwa, (*Re*)framing 73
- Shinar and Bratic, "Asymmetric War" 74
- S. Melone, G. Terzis & O. Beleli (2002). "Using the Media for Conflict Transformation: The Common Ground Experience", in: M. Fischer, H.J. Giesmann & B. Schmelzle (eds.). *Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. Retrieved on 13.7.2013 from <http://www.berghof-handbook.net> 75
- W. Tayeebwa (2012). (*Re*)framing Mass Media Values: The Prospects and Challenges of Peace Media in Uganda, PhD. Tayeebwa, (*Re*) (להלן: Diss., Montreal: Concordia University 47
- B. Pekusic, "Media War Crimes under Investigation : (framing :להלן: in Serbia", *Southeast European Times*, 10.1.2012 48
- Shinar & Stoiciu, "Media ;(Pekusic, "Media War Crimes" Representations"; Yanagizawa-Drott, "Propaganda" 49
- R. Andersen (2006). *A Century of Media, A Century of War*: New York: Peter Lang; K. Song [n.d.], "The Safety of Journalists in Wars", *Learning/101student*. Retrieved on 23.9.2009 from <http://www.101student.com/>; Schechter (2006) 50
- Carpentier & Terzis, *Media Representations*, pp. 30-31 51
- Ibid.* 52
- D. Shinar (2008). "Ecologia e Mídia em Guerra e Paz" (Ecology and Media in War and Peace), in: J. Marques de Melo (ed.), *Mídia, Ecologia e Sociedade* (Media, Ecology and Society), Sao Paulo: Intercom, pp. 17-34 53
- Carpentier & Terzis, *Media Representations*, pp. 25-28 54
- Harris, S. (2012). "Lessons from Corporate Media's Role in Promoting US War: Nest Target: Iran", *Between the Lines Radio News Magazine*, April 30, Retrieved on 12.4.2013 from <http://btlonline.org>, <http://Facebook.com/BetweenTheLinesRadioNewsMagazine> 55
- (Harris, "Lessons" :להלן: wsmagazine 56
- Pilger, "Why are Wars" 57
- Nohrstedt, "New War" 58
- Knighthley, "Fighting Dirty" 59
- Pekusic, "Media War Crimes"; Evans, Reporting"; Knighthley, "Fighting Dirty" 60
- הראשון הוא פרשן פוליטי אמריקני שמרני ומנחה תכנית רדיו יומית ותכנית טלוויזיה המשודרת בכל רחבי ארצות הברית. השנייה היא כתבת פרשנית ובעלת טור ב-"*Universal Press Syndicate*". שניהם ידועים כמומחים בלתי תלויים. 61
- Harris, "Lessons"; Gutierrez, *The "Prop-Agenda"* 62
- S. Rampton & J. Stauber (2003). "How to Sell a War", *In These Times*, August 4. Retrieved on 12.7.2013 from <http://www.inthesetimes.com> 63
- Kull, Ramsay & Lewis, *Misperceptions* 64
- Herman and Chomsky (1988); A. Shah (2006). "Media Manipulation", *Global Issues*. April 17. Retrieved on 12.7.2013 from <http://www.globalissues.org/article/532/media-manipulation>; Harris, "Lessons"; Corbett, "Media Manipulation"; Idem, *Faking It* 65
- Shinar & Stoiciu, "Media Representations" 66